

Akademik prof. dr Nikola ČOBELJIĆ

NOVI PROBLEMI I NOVI PRISTUPI PRIVREDNOM RAZVOJU

1. Osnovne karakteristike savremenog naučno-tehničkog progressa

Neophodno je, makar u glavnim linijama, podsetiti na veoma širok spektar novih tehnologija koje se nalaze u raznim fazama razvoja. Ovde prvenstveno spadaju: mikroelektronika, računarska tehnika, telekomunikacije, veštačka inteligencija i proizvodna automatizacija (robotika), biotehnologija i genetski inženjering, novi industrijski materijali, alternativni izvori energije, laseri, itd. Već samo navođenje ovih oblika tehnologije nagoveštava da se nalazimo na pragu jedne nove ere koja se najčešće obeležava kao postindustrijska epoha, kao postindustrijska civilizacija.

Nove tehnologije karakterišu tri suštinske odluke: (1) sve su one tesno međusobno povezane, uzajamno se obogaćuju, podržavaju i podstiču; (2) imaju univerzalni karakter, jer se rasprostiru kroz sve industrijske grane i uslužne delatnosti, menjajući njihov način proizvodnje; i (3) ubrzavaju i šire proces internacionalizacije proizvodnje, podele rada i sve veće međuzavisnosti proizvođača u svetskim razmerama. Brojnost novih tehnologija, sa njihovim naznačenim karakteristikama, daje puno osnova da se savremeni tehnološki razvoj obeleži kao treća tehnološka revolucija. Svojim kumulativnim delovanjem one snažno menjaju sliku privrede i modifikuju sadašnje međunarodne odnose. Budućnost privrede uveliko će oblikovati ove nove tehnologije, a vodeća uloga u tome svakako pripada elektronsko-informacionoj tehnologiji kao jednoj vrsti infrastrukturne tehnologije.

Njihova primena postaje bitna za intenzifikaciju privrednog razvoja, za novi kvalitativni rast privrede, sa daleko nižim utroškom svih ličnih i materijalnih činilaca proizvodnje: radne snage,

sirovina, energije, kapitalne opreme. One doprinose stvaranju potpuno novih tehničkih sistema u gotovo svim industrijskim granama i drugim delatnostima, ispoljavajući veliki uticaj na kretanje tržišta, na zaposlenost i potrebne radne i stručne kvalifikacije.

Pozadinu ovog izvanredno ubrzanog tehnološkog progressa predstavljaju nove nauke, pre svega, molekularna biologija i nelinearna termodinamika koje odlučno raskidaju sa mehanističkim teorijama prethodne epohe. Obnavljajući pojam entropije, one donose nove poglede na evoluciju kao proces koji nije pravolinijski i mehanistički, već je obeležen fluktuacijama, povremenim neskladima i diskontinuitetima. Uporedo sa njima, teorija sistema, teorija igara, kibernetika, korišćenje topologije i slično, čine zastarelom tradicionalnu teoriju standardne, mehaničke ravnoteže i modela razvoja što se na njoj zasnivaju. Istovremeno, teorija privrednog razvoja dobija iz primene modernih nauka nove sveže inspiracije i nove instrumente analize koji omogućuju da se, pored tradicionalnih varijabli, cena i količina, uzimaju u razmatranje i ljudske varijable, varijable koje se tiču subjekata istorijskih zbivanja, njihovog ponašanja i njihovih međusobnih odnosa. Uopšte, prelazak od mehanicizma na termodinamiku deluje na sve aspekte ekonomske misli, na teoriju motivacije, pojam optimuma i ekonomske racionalnosti, na odnose između statike i dinamike.

U politici uspešnog uvođenja tehnoloških novina obično se ističu tri suštinska elementa, tri suštinske pretpostavke: (a) najpre to je društveno-institucionalna pokretljivost i nužna fleksibilnost sistema, njegova sposobnost za brzo prihvatanje promena i brze adaptacije na promene; (b) plansko utvrđivanje žarišnih tačaka razvoja prema kojima se upravljaju naučni, tehnološki i ekonomski naponi zemlje; i (c) postojanje čvrste domaće naučno-istraživačke baze. Uspešnost ekonomije pojedinačnih preduzeća sve više zavisi od organizacije i efikasnosti cele privrede i velikih ekonomsko-tehnoloških celina, od opšte sposobnosti društva da adekvatno koristi nove informacione tehnologije za racionalno upravljanje celinom proizvodnje, za kontrolisanje globalne dinamike tržišta i ekonomskih zbivanja uopšte.

Ove bitne razvojne probleme može uspešno rešavati samo visoko organizovano društvo, pri čemu lokalni, parcijalni kriteriji znatno gube na značaju. Dosadašnje iskustvo pokazuje da se procesi uvođenja tehnoloških novina najefikasnije odvijaju u zemljama i područjima u kojima se navedene pretpostavke sinhronizovano i na optimalan način ostvaruju, i obratno.

Relativno ograničene mogućnosti, čak i najbogatijih zemalja da se angažuju na svim poljima istraživanja, nameću nužnost izbora nacionalnih prioriteta u oblasti naučnog istraživanja. To, naravno, pretpostavlja izgradnju jedinstvene nacionalne strategije tehnološkog razvoja koja će na optimalan način povezivati domaće stvaralačke potencijale i usmeravati društveni kapital ka izabranim strateškim sektorima istraživanja. U tim sektorima potrebno je stvoriti

kritičnu masu znanja, sposobnosti i sredstava, pri čemu je naročito nužna odgovarajuća mobilnost kapitala u nacionalnim razmerama i slobodnija cirkulacija naučnih kadrova i specijalista.

Ovaj naučno-istraživački sistem prirodno uključuje i široku mrežu institucija za prikupljanje i prenošenje naučnih i tehnoloških znanja, kao i potrebu stalnog razvijanja sposobnosti stanovništva za usvajanje novih tehnologija, kroz nacionalni sistem obrazovanja i obuku uz rad, pri čemu već rane faze obrazovanja igraju veliku ulogu u stvaranju industrijske kulture i širenju računarske i kibernetičke pismenosti. Poseban značaj dobija korišćenje novih medija u obrazovanju i obaveštavanju, te njihovo korišćenje za podsticanje i usvajanje novih tehnologija. U svemu tome, stalna društvena asistencija je onaj trajni i nezaobilazni činilac koji aktivno posreduje u organizaciji, razvoju i usavršavanju naučno-istraživačkog sistema.

Brojne okolnosti, vezane za savremeni tehnološki razvoj, usloville su i promenjenju ulogu države, rast njene intervencije, koji se ogleda u širokom spektru mera što ih u ovoj oblasti preduzima savremena država. Pre svega, tehnološki razvoj ne sledi nijednu pravilnu i linearnu putanju, već je ta putanja karakterisana određenim prekidima, ubrzavanjima i usporavanjima, te i brojne akcije i interakcije ekonomskih subjekata u ovoj oblasti moraju biti podvrgnute globalnoj kolektivnoj regulaciji hijerarhijskog tipa, nezavisno od toga koliko je liberalan ekonomski sistem koga posmatramo. Pored toga, u pitanju su mnogobrojni subjekti i učesnici u tehnološkom razvoju čije odluke nikad nisu savršeno međusobno kompatibilne, iz čega proističe neizbežnost sudara i konflikata. Razne funkcije države i drugih društvenih tela treba da omoguće određenu relativizaciju tih konflikata, kako bi odnosi i akcije pojedinačnih elemenata sistema bili plodonosni i za celinu privrede i celinu društva. Otuda se javlja pojačani uticaj države na formiranje i razvoj ekonomskih institucija sistema, na upotrebu ekonomskih resursa i raspodelu društvenog dohotka, na nivo i globalnu strukturu investicija i slično.

Uloga savremene države osobito je velika u domenu izbora strateških ciljeva razvoja, u njihovoj formulaciji i operacionalizaciji, a takođe u izboru metoda planiranja i upravljanja privrednim i posebno tehnološkim razvojem. Vidno je i sve značajnije učešće države u finansiranju naučno-istraživačkog ranga i istraživačkih projekata. U finansiranju značajnijih projekata vlade po pravilu učestvuju sa 50 do 70 procenata potrebnog kapitala. Gotovo da nema nijednog krupnijeg projekta čiji je razvoj, po prirodi stvari, u najopštijem društvenom interesu. Ta organizatorska i podsticajna uloga savremene države jedan je od najznačajnijih promotora aktuelne naučno-tehnološke revolucije, utoliko pre što se u ovom domenu, na najočigledniji način, ispoljava nedovoljnost isključivo tržišnih podsticaja i tržišnih solucija.

Na ovom mestu neophodno je ukazati na još jednu suštinsku stranu savremenog tehničkog progressa, na njegov snažno izražen asimetrični razvoj. Industrijski najrazvijenije zemlje ostvaruju pre-

vlast nad manje razvijenim, usled velikih razlika i nejednakosti u tehničkim znanjima i finansijskim sredstvima. Stvara se, u vezi s tim, nova međunarodna podela rada, na osnovu koje velikom broju zavisnih zemalja preta opasnost da budu isključene iz sveta novih tehnologija. Taj nejednaki razvoj dobija dosad nepoznate oblike, namećući ekstremnu polarizaciju u raspodeli naučnih i tehnoloških znanja. Na jednom polu nalaze se ekonomski najrazvijenije zemlje, u kojima se koncentrišu proizvodnja naučnih i tehnoloških informacija koja dobija sve snažniju ulogu u savremenim igrama moći, na drugom polu, grupišu se zavisne i manje razvijene zemlje kao periferni sudionici, izložene raznim oblicima tehnološkog podčinjavanja i tehnološke dominacije. Između ta dva pola nalaze se ostale zemlje, pa i razvijenije kapitalističke privrede koje su zakašnile sa privrednom rekonstrukcijom i specijalizacijom ili su sputane manje jakim unutrašnjim tržištem. One već danas nailaze na ozbiljne teškoće da ostvare nove oblike razvoja, pritisnute međunarodnom konkurencijom novog tipa.

Nova međunarodna podela rada određuje nove paradigme u svetskoj geopolitičkoj hijerarhiji, menja odnose snaga u svetu i u međunarodnim razmerama. Tu promenu odnosa snaga omogućuju visoke tehnologije, pri kojima postaju moguće takve koncentracije i centralizacije kapitala kakve su dosad bile nezamislive. One istovremeno pružaju multinacionalnim korporacijama nova moćna telematska sredstva za efektivno kontrolisanje svetskog tržišta rada, kapitala i znanja. Centralizacija znanja i kapitala čini sve nesigurnijim osnove nacionalne autonomije u sve većem broju zemalja i sve nesigurnijim osnove nacionalne autonomije u sve većem broju zemalja i sve većem broju delatnosti.

Na tu ekstremnu koncentraciju ukazuje, između ostalog, stvarnost usredsređivanja izvoza i ponude proizvoda visoke tehnologije na jedan vrlo uzak krug najrazvijenijih zemalja. Poznat je podatak da je osamdesetih godina, od ukupnog izvoza visokotehnoloških proizvoda, oko 60 procenata otpadalo samo na tri zemlje (SAD, Japan i Zapadnu Nemačku). Tu koncentraciju prati, prirodno, i koncentracija izdataka za naučna istraživanja, gde na samo pet glavnih zemalja dolazi 86 procenata svih izdataka za istraživanje i razvoj u okviru OECD-a. Kod toga, zemlje članice Evropske ekonomske zajednice beleže visoki deficit u trgovini proizvodima visoke tehnologije, uz njihovu značajnu retardaciju u primeni robota, poluprovodnika i drugih komponenata informacione tehnologije, kad se one upoređuju sa SAD i Japanom. Tehnološko zaostajanje Zapadne Evrope izaziva veliku zabrinutost među članicama ove Zajednice, te se od strane njenih kompetentnih stručnjaka sve glasnije ukazuje na neku vrstu entropijske spirale u koju su zapale stare industrijske nacije Zapadne Evrope.

Ipak, najteži je položaj nerazvijenih zemalja, zemalja u razvoju. Usled ekonomske nerazvijenosti, oskudice sredstava, prevelike zaduženosti i trajno nepovoljnih uslova razmene, usled slabe orga-

nizovanosti i drugih unutrašnjih sputanosti, ove zemlje ne uspevaju da stvore kritičnu masu znanja i sredstava neophodnih da bi proces uvođenja tehnoloških novina tekao koliko-toliko uspešno. To značajno ugrožava njihovu sposobnost pristupa novim tehnologijama. Prema današnjem stanju stvari, manje razvijenim i nerazvijenim zemljama pretila opasnost trajnijeg tehnološkog zaostajanja, sa neizbežnim implikacijama po njihovu ne samo ekonomsku nego i političku nezavisnost. Njihov osnovni i zajednički problem je kako se uopšte obhvatiti savremenom tehnologijom imperijalizmu najrazvijenijeg dela sveta.

O crtavajući ukratko ovu savremenu problematiku tehnološkog razvoja namera nam je, između ostalog, bila da i ovom prilikom skrenemo pažnju na sledeću fundamentalnu činjenicu: odnos prema budućnosti nije više neka puka intelektualna znatiželja, već pre svega pitanje opstanka i preživljavanja, ali istovremeno, i traženja novih puteva i sredstava ka društvenom progresu.

2. Novi momenti karakteristični za savremenu privredu i privredni razvoj

Svedoci smo višeznačnih i suštinskih promena u privredi i celokupnom njenom okruženju koje nastaju pod snažnim uticajem savremenog tehnološkog razvoja. Jednu od najbitnijih svakako čini izmenjena uloga i relativni značaj osnovnih faktora privrednog razvoja. Namesto tradicionalnih faktora (rada i kapitala) prvorazrednu, stratešku ulogu dobijaju nauka, znanje i naučne informacije, oni postaju vodeće snage ekonomskog i društvenog napretka. Njihov doprinos rastu proizvodnje sve je izrazitiji, a u najrazvijenijim zemljama, tim snagama se već duguje više od tri četvrtine rasta društvenog proizvoda. Ta nova situacija iziskuje pravilno ekonomsko vrednovanje znanja kao dominantnog faktora razvoja i najznačajnijeg proizvodnog resursa. Osobito visoku kvalifikaciju zaslužuju ona specifična znanja koja se odnose na izbor i primenu optimalnih metoda upravljanja proizvodnjom i privrednim razvojem.

Savremeni razvoj zasnovan na znanju, na plodovima nove informacione revolucije, vodi postepenom nastojanju novog tipa društva, društva informacija ili postindustrijskog društva. Reč je poglavito o najrazvijenijim zemljama Zapada, u kojima preovlađuje proizvodnja robe i usluga koje sadrže sve veću količinu informacija, gde se proizvodnja, na izvestan način, svodi na obradu i prenošenje informacija. Istaknutu karakteristiku ovih zemalja predstavlja i okolnost da sve veći deo njihovog aktivnog stanovništva čine radnici zaposleni u oblasti naučno-istraživačkog rada i oblasti informacija. Razumljivo je da ove novine moraju radikalno uticati na celokupnu organizaciju proizvodnje i potrošnje. Zahvaljujući organizovanom sistemu informacija, ekonomskim subjektima stoje na raspolaganju ogromne količine informacija i dosad nepoznate mo-

gućnosti ekonomskog kalkulisanja. Po prvi put velika multinacionalna preduzeća mogu planirati i proizvodnju u svetskim razmerama i kontrolisati u realnom vremenu dinamiku tržišta i tržišnih zbivanja, čime se još više ubrzava proces multinacionalnog preobražaja svetskog kapitalističkog sistema.

Ulazak u novu informacionu eru snažno je nametnuo potrebu strukturalnih adaptacija, prvenstveno onih koje se tiču preobražaja postojećih proizvodnih struktura. U tom pogledu bitna je generalna orijentacija ka razvoju modernih proizvodnih grana i sektora, sektora visoke tehnologije, koji postaju nosioci tehničkog progressa i tehnoloških novina. Ta preorijentacija se vrši nejednakim tempom i sa velikim oscilacijama, uz zaostajanje mnogih zemalja, pa i zrelih industrijskih nacija. Strukturalne adaptacije se vrše pomoću svežih resursa, prvenstveno onih u obliku novih znanja i tehnoloških inovacija. Zavisno od raspoloživog fonda tih resursa postižu se veći ili manji uspesi u pravcu željene rekonverzije proizvodne strukture. Krajnje neravnomerna raspodela tih resursa uzrokuje i asimetrični karakter ovih adaptacionih procesa u svetskim razmerama.

Nove proizvodne orijentacije menjaju u mnogo čemu prirodu i karakter dobara i usluga, kao i prirodu samog načina proizvodnje. sve veći udeo dobijaju proizvodi u kojima je sadržana velika količina istraživanja, proizvodi takozvanih visokih tehnologija, kao što su kompjuteri, elektronske komponente, telekomunikaciona oprema, elektronska kapitalna i potrošna dobra i slično. Menja se i sam način proizvodnje s prelaskom od tradicionalnih metoda na metode automatizovane i elektronske proizvodnje u kojoj, mesto živog ljudskog rada, sve veću primenu dobijaju roboti i slični automatski agregati.

Snažno prodiranje informacione tehnologije osobito utiče na karakter serijske proizvodnje, tako da se ova sve više udaljava od tradicionalnog pojma industrijske proizvodnje uopšte. Sa porastom količine informacija ugrađenih u svaku vrstu proizvoda i s pomeranjem proizvodne strukture ka kvartarnom sektoru, sve se jasnije ispoljava tendencija ka proizvodnji „nematerijalnih“ roba (nematerijalnih u smislu velike količine informacija koje sadrže), čime se bitno menja ne samo njihov robni oblik nego i način veza između živog rada i instrumentalnih elemenata proizvodnje. Potpuno je razumljivo da okosnicu nastajanja novih oblika proizvodnje i novih pravaca razvoja predstavlja izgradnja i funkcionisanje jedinstvenog sistema naučnih i tehnoloških informacija, bez kojeg bi bilo nezamislivo prelaženje na nove vidove tehnologije i nove tipove proizvodnje.

Da se razvijeni deo sveta nalazi na kraju industrijske ere, tu okolnost najupečatljivije ilustruju promene koje se zbivaju u radničkoj klasi visoko razvijenih zemalja. Za industrijsku eru bio je karakterističan rast radničke klase, ona se povećala i apsolutno i relativno. U novije vreme, te tendencije više nemamo. Ne samo da se

ona brojčano ne širi, nego se u industrijskim najrazvijenijim zemljama smanjuje i relativno i apsolutno. Nasuprot tome u ekspanziji su nove profesije i nova zanimanja. Sve je veća potreba za inženjerskim kadrovima, programerima, električarima i informatičarima. Jednom rečju, raste značaj i uloga onih društvenih snaga koje svoj položaj u društvu zasnivaju na znanju i visokom obrazovanju. Jer, nove tehnologije, na čelu sa elektronikom, iziskuju drugačiji kulturni milje, a pre svega, više znanja i intenzivniji razvoj apstraktnog načina mišljenja. Priroda i tokovi novih tehnologija su daleko složeniji, manje vidljivi i dostupni, za razliku od relativno jednostavnih mehaničkih procesa i mehaničkih proizvodnih sistema koji karakterišu eru industrijske civilizacije.

Ako u nekoliko sledećih decenija tehnički razvoj bude išao brzinom kojom se kretao u proteklih pedeset godina, osobito u oblasti elektronike, automatizacije i robotike, onda prema nekim kompetentnim mišljenjima koja nisu lišena osnova, valja očekivati da će pojam radničke klase, shvaćen u tradicionalnom smislu, u smislu fizičkih i rutinskih radnika, biti dobrim delom prevaziđeni. S tim u vezi, veoma je indikativna okolnost da simbol poslednjeg kongresa italijanskih komunista nije više bila crvena boja, već duga sa celokupnim spektrom boja.

Krupne tehnološke promene koje se zbivaju svuda oko nas, bacaju novu svetlost na još jednu stranu savremenog razvoja. Da bi bio uspešan, razvoj se ne bi smeo oslanjati na isključivu zavisnost od spoljnog sveta, na uvoz tuđih znanja i inostrane tehnologije. Iskustvo pokazuje da ta zavisnost neizbežno vodi potčinjavanju nacionalne ekonomije interesima industrijski razvijenih zemalja, kao i prihvatanja zastarelih, trećerazrednih tehnologija i tehnoloških postupaka. Nametnuto spolja, takvo oblikovanje proizvodno-tehnološke strukture rezultira ne samo u navedenim razvojnim nejednakostima, već se manifestuje i mnogo šire na oblikovanje ekonomske strukture, na konfiguraciju domaćih investicija, pri čemu ne treba zanemariti ni njegova ponekad korozivna dejstva na način života, ukus i ponašanje potrošača, o čemu inače jasno svedoče poznate negativne strane „efekta ugledanja“. Jedini pravi način suprotstavljanja tim neželjenim posledicama jeste zasnivanje sopstvene nauke i sopstvene tehnološke osnove bar u nekim od vodećih sektora savremenog naučno-tehničkog progressa.

Kraj industrijske ere istovremeno označava i kraj ekstenzivnih metoda privrednog razvoja, pri kojima se ekonomski rast ostvaruje uz stalno rastući utrošak količinskih faktora proizvodnje — rada, kapitala, energije, sirovina i drugih proizvodnih resursa. Sa opadanjem relativne raspoloživosti ovih faktora, ekstenzivni tip razvoja sve više gubi smisao i perspektivu. Na određenom stepenu razvoja proizvodnih snaga on neizbežno vodi visokom rastu troškova i opadajućim prinosima svih količinskih činilaca proizvodnje. Iz sve većih proizvodnih utrošaka proističu sve manji proizvodni efekti, što privredu vodi u regres. Tu se nalazi ona stroga ekonomska granica

koja determiniše vremensko trajanje takvog načina razvoja. Usled toga se intenzifikacija proizvodnje koja se postiže pretežnijom upotrebom kvalitativnih činilaca, znanja, informacija i slično, pokazuje kao nužna zamena ekstenzivnog tipa, kao jedini progresivni put daljeg razvoja društvenih proizvodnih snaga. Pojačana upotreba kvalitativnih činilaca omogućuje štednju radnih i materijalnih resursa, a to znači i bolje zadovoljavanje rastućih potreba privrede i stanovništva, jer se ono sada ostvaruje uz manji utrošak inače ograničenih resursa, uz manje jedinične troškove proizvodnje.

Širina i razmere delovanja savremenog tehničkog progressa vrše, i vršice sve više, snažan uticaj na privredu i društvo, iako tehnološke promene, same po sebi, ne donose rešenje i svih društvenih problema. Taj uticaj će se manifestovati ne samo na kretanje proizvodnje i produktivnosti rada, na promene kvalifikacione strukture radne snage i promene u karakteru i strukturi budućeg tržišta, nego i na kvalitet života i rada, shvaćenih u širokom smislu reči. Zahtevaće brojne institucionalne i šire društvene preobražaje koji se nužno tiču svih privrednih subjekata i njihovih međusobnih odnosa, a osobito oblika organizacije proizvodnje, puteva i metoda upravljanja privrednim razvojem. Ne mogu pritom izostati ni odgovarajuće promene u širem društvenom okruženju, promene na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, u okviru kojih će se odvijati procesi širenja tehnoloških inovacija i uopšte procesi razmene dobara i usluga. Valja, najzad, očekivati i nova pomeranja, nove konstelacije u nacionalnim i svetskim odnosima snaga, izmene pozicija u društvenoj hijerarhiji i raspodeli društvene moći, kao i promene u izboru nacionalnih prioriteta i hijerarhiji ciljeva. Navedene promene već danas iziskuju nove, radikalnije pristupe u teoriji, strategiji i politici privrednog razvoja, i zato njima posvećujemo sledeće redove.

3. Nove koncepcije i novi pristupi privrednom razvoju

Krčenje puteva ka novim pogledima na privredni razvoj išlo je prvenstveno, preko prethodne kritike i kritičkog odnosa prema nekim vidovima tradicionalne ekonomske misli, osobito prema klasičnoj teoriji opšte ravnoteže. Kao što je poznato, subjekata koji su jednaki ili slični jedni drugima, te nijedan od njih nema moći da utiče na cene ili na druge subjekte. Subjekti su pritom pasivni sudionici koji količine proizvodnje jednostavno prilagođavaju cenama, uvek u uslovima savršene konkurencije, a pri kojim uslovima, cenovni mehanizam automatski koriguje nastale tržišne neravnoteže. Slabost te koncepcije je u tome što je savršena konkurencija puka apstrakcija, odvojena od stvarnosti, od realnih akcija i interakcija konkretnih ekonomskih subjekata i konkretnih socijalnih grupa.

Modeli opšte ravnoteže isključuju iz analize strukturu i strukturne podskupove (proizvodne grane i industrije, realne društvene

grupe i slično), usredsređujući se uglavnom na stvari i predmete, na količine i cene, zanemarujući ljudske varijable bez kojih se ne može razumeti višedimenzionalni karakter razvoja koji odlikuje svako ljudsko društvo. U kritici standardne ravnoteže, koja se u osnovi svodi na jedan vid mehaničke ravnoteže, pravilno je uočeno da ona vodi ka statici, da operiše sa nepromenjenim odnosima snaga, dok razvoj kao dinamičan fenomen, nužno pretpostavlja promenu datih odnosa. Usled navedenih nedostataka tradicionalnoj teoriji ravnoteže ne polazi za rukom da do kraja izgradi analitički prelaz od ravnoteže mikro jedinica na opštu ravnotežu u makroekonomskim razmerama. Zato, ni modeli zasnovani na toj teoriji, nisu u stanju da otvore put jednoj realnoj politici razvoja, oni jednostavno prenebregavaju zastoje, diskontinuitete i druge ekonomske poremećaje kao nužne pratiocice ekonomske dinamike, pa samim tim ne pružaju ni odgovarajuća sredstva za uklanjanje takvih poremećaja.

Podjednako su značajne i kritičke ocene koje se upućuju teorijama ekonomskog rasta koje su sve do nedavno imale dominantan uticaj na ekonomsku misao o privrednom razvoju. Kritike se prvenstveno odnose na kvantitativan pristup ekonomskom razvoju, na njegovu isključivu usmerenost ka količinskom uvećanju materijalne proizvodnje i materijalnih dobara, na isticanju takvog rasta kao samostalnog cilja razvojne politike, čime se narušava integralnost društvenih ciljeva i njihovo nužno respektovanje u procesu razvoja. Tako shvaćena teorija rasta svodi čoveka na puki faktor proizvodnje, pri čemu se gube iz vida socijalni, ekološki, kulturološki i drugi uslovi od kojih zavisi punije zadovoljavanje njegovih potreba. Kvantitativni rast, svodeći sve na uvećanje materijalne proizvodnje, intencijalno teži prenebregavanju nematerijalnih potreba ljudi koje su važna pretpostavka svestranijeg razvoja ličnosti. Iz ekonomske analize se, na taj način, isključuju sve one vrednosti i realni činiooci koji se ne mogu količinski meriti i izražavati, kao što su sloboda, socijalna sigurnost, solidarnost, premda je njihov uticaj na privredni razvoj i njegove društvene efekte neosporan, te i njihov značaj za blagostanje ljudi neizbežno raste u vremenu.

Kritike se naročito upućuju numeričkim indikatorima kojima se mere efekti rasta, njihovoj uskosti i nedovoljnosti. Tako se stopi privrednog rasta, kao najvažnijem agregatu teorije razvoja, prigovara da ona ništa ne govori o raspodeli proizvodnje između sektora i regiona, niti o raspodeli novostvorene vrednosti između različitih socijalnih grupa koje su inače aktivni sudeonici razvojnih procesa. A takođe ni o tome da li rast uvećava raspoloživost proizvodnih resursa, kako se iskorišćavaju faktori proizvodnje, da li se proizvodna struktura prilagođava zahtevima trajnijeg rasta i kakvi su njegovi efekti na životnu i prirodnu sredinu čoveka. Jer, rast može biti osiromašujuća ako vodi destrukciji životne sredine i rasipanju prirodnih resursa. Osiromašujući efekti rasta postaju pre ili kasnije vidljivi kad-god se teži kvantitativnom rastu i širenju proizvodnje bez obzira na troškove i društvenu cenu.

Od metodoloških slabosti koje se najčešće sreću u teorijskim koncepcijama privrednog razvoja, najveću pažnju privlače one slabosti koje se tiču neutralnog karaktera same ekonomske analize. U njoj se po pravilu apstrahuje društveni karakter i društvene forme proizvodnje, a rast se neutralno posmatra kao fenomen nezavistan od institucionalnih uslova, te se samim tim gubi iz vida međuzavisnost proizvodnog sistema i njegovog društveno-ekonomskog i prirodnog okruženja. Taj neutralni pristup ide dotle da se ekonomski faktički depersonalizuju, jer se kod toga ne postavlja pitanje ni ko maksimira rast, ni kome služe njegovi rezultati, ni kakva su njegova sekundarna dejstva uopšte.

Ova kritička upozorenja bilo bi pogrešno shvatiti kao neki opšti napad na sam pojam rasta. Rast je nužan i neophodan, bez njega nema društvenog razvoja i progressa. Ali ne svaki rast, i po svaku cenu, njegovog kvaliteta, niti rast shvaćen kao samostalan cilj, već kao sredstvo za ostvarenje mnogo šireg sklopa društvenih ciljeva i potreba, kao višedimenzionalni rast u službi višedimenzionalnog razvoja čoveka.

Novine s kojima se suočavamo u teoriji razvoja su mnogostrane. Redukcionizam koji suštinu ekonomske analize svodi na kvantitativne činioce, postaje neodrživ i jednostavno ne odgovara sve složenijim zahtevima savremene privrede. Novi pristupi privrednom razvoju insistiraju na mnogo široj skali razvojnih ciljeva — ne samo onih kojih se tiču materijalnog rasta i materijalnog blagostanja — a takođe, i na razvijenijem i složenijem sklopu sredstava i metoda čijim posredstvom te ciljeve valja ostvarivati. Ukratko rečeno, teorija mora uvažavati mnogostrani karakter razvoja, koji je to i po svojim ciljevima i sredstvima, i po brojnim agensima i sudeonicima. Prvenstvenu pažnju ona mora upravljati ka njegovim kvalitativnim aspektima. Budući da se ekonomski razvoj sve više temelji na znanju i inovacijama, težište se njegovo neizbežno usredsređuje na svestrani razvoj čoveka kao nosioca progressa i korisnika njegovih plodova. Značaj tog momenta ogleda se, pored ostalog, i u tome što se ovim putem stvaraju nove mogućnosti i nove šanse za sve veću humanizaciju ekonomskog razvoja.

Osnovni sadržaj razvojne politike sastoji se u podsticanju dinamizma razvoja, a ovaj se, u konačnoj liniji, svodi na razvijanje dinamičkih mogućnosti čoveka. Dinamizam razvoja zavisi od kvaliteta stanovništva, od količine znanja i kapaciteta tehničkog progressa (inovacija i invencija), od izgrađenosti institucija i mehanizama za upravljanje razvojem; to znači, od stepena organizovanosti društva, a taj stepen organizovanosti prvenstveno izražava karakterom artikulacije, načinom i kvalitetom povezanosti delova u velike društvene celine. Kod svih tih fundamentalnih razvojnih varijabli težište je na čoveku, čiji je univerzalni razvoj uslov i pretpostavka kompleksnog i višeznačnog razvoja privrede i društva.

Polazeći od takvih determinacija, aktuelne teorije razvoja poseban naglasak stavlja na značaj organizacije, na ulogu svesnog,

voljnog činioca u dijalektici ekonomskih procesa. Ona se suprotstavlja usko shvaćenom ekonomskom determinizmu, po kome je delovanje privrednih subjekata potpuno određeno spoljnim uslovima i u kome se karakter ekonomskih zakona izjednačava sa prirodnim zakonima, te ih treba pasivno podnositi, bez izgleda da se na njih može svesno uticati. Nasuprot mehaničkom pristupu, nasuprot shvatanju o isključivoj spontanosti i automatizmu ekonomskih zbivanja, značajna uloga se pridaje relativno shvaćenoj stvaralačkoj slobodi ljudi, filozofiji ljudske akcije, koja svoju snagu crpe iz generičke prirode čoveka kao stvaralačkog bića. Ta uloga je naročito značajna kod utvrđivanja ciljeva i osnovnih pravaca razvoja, kod izbora tipova tehnike i vodećih sektora, kod izgradnje čitavog sistema ekonomskih podsticaja i uslova privređivanja, kod utvrđivanja upravljačkih parametara kojima se globalno usmeravaju i kontrolišu razvojni procesi i ekonomska zbivanja.

Nove poglede na privredni razvoj odlikuje i specifično gledanje na prirodu i osobenosti makroekonomskog planiranja. Makroekonomsko planiranje ne bi smelo da bude ekstrapolacija ranijih razvojnih trendova, jer našu stvarnost karakterišu velike inovacije, nove brojne tehnologije i uopšte krupne promene koje doživljava privredni razvoj. Ono se, takođe, ne bi smelo svesti na čisto prognostički instrument, pri kome planiranje igra više-manje pasivnu ulogu. Suprotno tome, na makroekonomsko planiranje treba gledati kao na aktivni i suštinski društveni čin, u kome razvojni ciljevi dobijaju najistaknutije mesto u oblikovanju budućnosti, te samim tim i dijalektika strukturnih promena dolazi u središte pažnje. Aktivni plan se stoga smatra pogodnim metodom za ostvarivanje međusektorske i opšte ekonomske koordinacije, za usklađivanje ciljeva razvoja zahtevima nove civilizacije. On podrazumeva jedinstvo ciljeva i sredstava, i mada su sredstva uvek bila u službi ciljeva, značaj njihov ne bi smio biti potcenjen. Ne samo zbog toga što bi se time ugrozila realizacija ciljeva, nego i zbog činjenice da izbor sredstava nije neki vrednosno neutralni čin.

Za razliku od tradicionalnih shvatanja razvoja kao monotonog, jednosmernog procesa, u kome su ponašanja subjekata savršeno simetrična, novi pristupi naglašavaju termodinamički karakter razvoja, čiju dijalektiku odlikuju neregularnosti, povremeni zastoji i poremećaji, te su brojne asimetrije pravilo i neka vrsta neizbežnog recidiva. Asimetrije se poglavito javljaju usled nesavršenosti tržišta, nejednake moći i konfliktnih interesa ekonomskih subjekata i društvenih grupa. U novim pristupima velika pažnja se poklanja ovim dosada neuhvatljivim realnostima koje su ostajale van domašaja ekonomskih modela. Saglasno tome, ističe se potreba za fleksibilnijim modelima razvoja koji bi uzimali u obzir složene i protivrečne akcije društvenih grupa i razne oblike njihovih koalicija. Imajući u vidu prirodu razvojnih procesa, prednost bi valjalo dati probablističkim i stohastičkim modelima u odnosu na modele determinističkog tipa.

Na pravcu tih novih shvatanja su i zahtevi za istraživanjem društvenih vidika novih tehnologija. Efekti tehničkog progressa su protivrečni, pozitivni i negativni, te je njihovo kompleksnije sagledavanje preka potreba koja se ne može zaobilaziti. Osobito su značajne one posledice tehničkog progressa koje utiču na distribuciju moći, na nove društvene podele i pojavu novih socijalnih nejednakosti. U tim istraživanjima neophodno je koristiti multidisciplinarni pristup i udruženi napor celog niza naučnih disciplina, poglavito onih sa područja društvenih nauka.

Jedna od poruka koja proizilazi iz novih koncepcija, tiče se dialektike samog sistema privređivanja. Sistemska rešenja koja su bila adekvatna na jednom stupnju ekonomskog i društvenog razvoja, prestaju to da budu na onim prelomnim tačkama kad privreda ulazi u jednu novu, višu razvojnu etapu. Njihovo produženo delovanje, u izmenjenim uslovima, postaje obično najveća prepreka razvoju i progresu. Suočavanje sa novom etapom sa sve složenijom strukturom privrede i potpuno novim oblicima tehničkog progressa, iziskuje temeljnu izmenu i rekonstrukciju postojećih uslova privređivanja, zahteva novi sklop motivacijskih faktora, nove oblike i novu konfiguraciju ekonomskih mehanizama. Pretpostavlja traganje za novim paradigmama i novim pokretačkim snagama. Odsudan značaj dobija optimalni sistem upravljanja privrednim razvojem, čije suštinsko obeležje čini fleksibilnost i pokretljivost, njegova sposobnost brzog prilagođavanja, brzog apsorbovanja novina, naročito tehnoloških promena i promena u spoljnjem okruženju. To je, uostalom, osnovni kriterij za ocenu društvene efikasnosti svakog sistema privređivanja. Sposobnost prilagođavanja podrazumeva, s jedne strane, velika mobilnost svih ličnih i materijalnih činilaca razvoja, a s druge strane, mogućnost optimalnog proizvodnog kombinovanja raspoloživih sredstava i resursa za postizanje željenih ciljeva razvoja.

Sve snažnije prodiranje nauke u proizvodnju nametnulo je potrebu preispitivanja uloge savremenog tržišta, njegovih dometa i ograničenja. U savremenoj proizvodnji sve istaknutije mesto i ideo dobijaju elementi sa područja nauke, znanja i obrazovanja, a osobito novi naučni metodi organizacije i upravljanja proizvodnjom, kao i činiozi zaštite životne sredine i slično. A razvoj tih delatnosti se, po pravilu, ne usmerava tržišno, već planski i dugoročno, putem planskih sredstava i metoda. Ovaj izmenjeni karakter proizvodnje i proizvodnih činilaca ograničava u određenim sektorima alokativnu funkciju tržišta, a vremenom sve veći značaj se pridaje makroekonomskoj koordinaciji privrednog razvoja.

Savremeni razvoj pretpostavlja, sem toga, određenu hijerarhiju odlučivanja koja je nužna da bi se vršio globalni izbor proizvodnih i drugih prioriteta i osiguravala sredstva za njihovu realizaciju. Višedimenzionalni razvoj, okrenut čoveku, zahteva i drugačiju hijerarhiju potreba od one koju isključivo diktira logika tržišta i pla-težno sposobne tražnje, a u vezi s tim, i jedno složenije poimanje

same racionalnosti koja se ne bi temeljila samo na cenovnom vrednovanju i tržišnim kriterijima. Poznato je da snažno unošenje nove tehnike menja lice jednog područja ili regije, a kompleksni i višeznačni efekti tih promena ne mogu se izražavati isključivo u tržišnim cenama ili stopama dobiti. Zato i savremena teorija privrednog razvoja svrstava regionalnu problematiku među oblasti koje iziskuju dugoročnu plansku akciju društva. Ta restriktivna ocena o tržištu odnosi se i na neka druga područja, poglavito na područja koja se tiču zaštite i unapređenja čovekove životne sredine.

Ovde samo usput spominjemo dobro poznatu okolnost da savremena tržišta pretežno karakterišu horizontalni i vertikalni oligopoli i svuda prisutna monopolistička konkurencija. Usled toga, uslovi razmene i formiranje cena imaju u dobroj meri arbitrarni karakter, a tržišna ponašanja ekonomskih subjekata slede odnose snaga i konjunkturane prilike. Slobodna konkurencija, kao najvažnija institucija tržišta, postaje privid ako se vodi između suviše nejednakih partnera, od kojih su neki toliko jaki da drugima nameću cene i uslove razmene koje oni sami arbitrarno određuju.

Preocenjivanje uloge tržišta izgleda isto toliko opasno koliko i njeno minimiziranje. Od tržišta valja očekivati ono i onoliko koliko je u savremenim uslovima u stanju da pruži. Jedno je sigurno: pravilnosti koje otkrivaju ekonomske i druge društvene nauke mogu biti korisno upotrebljene da bi se izbegla ona krajnost pri kojoj čovek postaje izgubljeno biće u velikom lavirintu tržišne mehanike. A to znači, da je potrebno društveno regulisanje i društveno organizovanje tržišta. Tržište je samo jedna od institucija savremene privrede, značajna i neizbežna na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga društva. Samim tim, ono pretpostavlja komplementarno delovanje i drugih institucija, pre svega plana i makroekonomske politike, čije funkcije postaju sve razuđenije u složenim uslovima funkcionisanja savremene ekonomije. Bez ovih drugih institucija, bez svesnog društvenog delovanja, ni tržišne operacije ne mogu biti racionalne, niti se razvojni procesi mogu držati pod svrshodnom kontrolom društva.

Potpuno je razumljivo što se u novim pristupima privrednom razvoju na adekvatniji način tretira i celokupno područje indikatora kojima se ekonomski rast vrednuje. To adekvatnije tretiranje logično proističe iz šireg i složenijeg poimanja samog pojma razvoja, iz širenja njegove problematike na nove ili dosad nedovoljno uvažavane aktivnosti. S tim u vezi, inovacije indikatora se kreću u dva osnovna pravca: s jedne strane, u pravcu širenja skupa samih ekonomskih indikatora, a s druge strane, u pravcu korišćenja novih, vanekonomskih merila i kriterija. U prvom slučaju, insistira se na takvoj kombinaciji ekonomskih indikatora koji će pružati svestraniju predstavu o privrednom razvoju, o ukupnim utrošcima i njihovim proizvodnim efektima, o ekonomijama i dizekonomijama. U sklopu ekonomskih kriterija važna uloga se pridaje strukturnim indikatorima, čija primena treba da omogućiti blagovremeno sagleda-

vanje nesklada i poremećaja u granskoj, regionalnoj i uopšte čitavoj proizvodnoj strukturi privrede.

Respektujući značaj ekonomskih kriterija, a naročito tzv. minimaks principa (postizanje najvećih proizvodnih rezultata uz najmanje ekonomske utroške), u novijim koncepcijama razvoja sugerise se njihovo kombinovanje sa širim društvenim kriterijama, pošto privredni razvoj nije samo ekonomski nego i društveni fenomen u najpunijem smislu reči. Primena ovih širih kriterija omogućila bi da se efekti rasta ocenjuju sa gledišta složenijih društvenih interesa i potreba, tj., koliko oni služe blagostanju celog stanovništva, kako su distribuirani između različitih socijalnih grupa i slojeva, koliko su u skladu sa zahtevima jednakosti i solidarnosti, kakav je njihov uticaj na opšte uslove života i slično. Tek kroz prizmu ovih vrednosnih društvenih ocena može se dobiti autentična slika o socijalnoj efikasnosti rasta i razvoja, kao najvišeg oblika racionalnosti. Društveni kriteriji predstavljaju na taj način nužan korektiv tržišno-cenovnih kriterija i jednu vrstu kompromisa s tržišnom privredom. Njihova primena ima za cilj da ublaži i relativizuje neka ekstremna dejstva robnog fetišizma i ljudskog potčinjavanja stvarima, koji su inače neizbežno vezani za tržišno privređivanje, za prirodu robne proizvodnje uopšte.

4. Ocena jugoslovenske situacije i izgleda za budućnost

Jedna od opštih ocena o jugoslovenskoj privredi bila bi u tome da je ona uglavnom prošla fazu prvobitne industrijalizacije i ekstenzivnog razvoja. Tokom njenog relativno dugog trajanja iscrpljene su dobrim delom one potencijalne mogućnosti koje je ona pružala za ubrzavanje privrednog rasta. Njeno nastavljanje vodilo bi regresu i takvim neracionalnostima pri kojima bi sve veći proizvodni utrošci rezultirali u sve manjim proizvodnim rezultatima. Takve tendencije ekstenzivnog rasta već se jasno ocrtavaju u jugoslovenskom razvoju i manifestuju se u ubrzanom rastu troškova i progresivnom opadanju proizvodne efektivnosti svih primenjenih materijalnih i ličnih faktora, u padu ukupne društvene produktivnosti. Ta situacija suočava Jugoslaviju sa nužnošću bržeg prelaza u novu višu etapu razvoja koja traži razvijenije oblike svojine, nove više forme proizvodnje, njene organizacije i integracije, složenije oblike i metode upravljanja privrednim razvojem, a osobito znatno viši tehnički i tehnološki nivo cele privrede. Razvoj se više ne može oslanjati na metode i proizvodne organizacije prilagođene uslovima ekstenzivne industrijalizacije, jer je takav razvoj lišen ekonomskog smisla i perspektive.

Jugoslavija se susreće sa svetom koji je danas bitno drugojačiji nego što je bio u vreme kad su postavljane prve teorijske i praktične osnove našeg ekonomskog i društvenog razvoja. Držanje koraka sa tim svetom sili nas na traženje novih pravaca razvoja, nove or-

ganizacije celokupnog ekonomskog sistema, utoliko više što se u tom pogledu već odavno nalazimo u velikoj i teško premostivoj doznji.

Centralno pitanje koje se neizbežno postavlja u vezi sa našom datom situacijom, u vezi sa izazovima neposredne budućnosti, jeste — koliko je naša privreda i celo društvo pripremljeno za uspešan prelazak u novu etapu razvoja, za vršenje svih nužnih promena i prilagođavanja koja ona podrazumeva. Odmah valja reći da se u tom pogledu javljaju, najblaže rečeno, velike sumnje i brojne nedoumice, koje nisu nimalo ohrabrujuće. Ali da to ne bi ostala samo apriorna tvrdnja, pokušaćemo da je ukratko osvetlimo i argumentujemo.

Jugoslavija se nalazi u dubokoj, višegodišnjoj ekonomskoj krizi na koju ukazuje kumulacija brojnih i teških strukturalnih problema. Ekonomska stagnacija postala je njena osnovna karakteristika poslednjih nekoliko godina. Sa negativnom stopom rasta društvenog proizvoda u periodu 1981—1987. Jugoslavija se našla u društvu ekonomsko najmanje uspešnih zemalja u svetu. Milionska nezaposlenost, praćena sve težim socijalnim implikacijama, sledeća je karakteristika tog kriznog stanja. Na nju se nadovezuje krajnje neravnotežena proizvodna struktura privrede, s brojnim uskim grlima, sa suvišnim proizvodnim kapacitetima koji predstavljaju „mrtve kapitale“, bez izgleda da u dogledno vreme budu proizvodno aktivirani. Neadekvatna proizvodna struktura, preterano oslonjena na faktore inostranog uvoznog porekla, uslovlila je veliku prezaduženost zemlje, čiji će teret snositi ne samo sadašnje nego i buduće generacije. Stopa inflacija, kao opšti indikator tog kriznog stanja, dostigla je krajnje zabrinjavajuće razmere i jedna je od najvećih u svetu. U njoj se izražava visoki stepen entropije čitavog ekonomskog sistema.

U svemu tome, posebno se ističe opasno tehnološko zaostajanje jugoslovenske privrede izazvano, pored ostalog, isključivim i, uz to, neracionalnim, stihijnim i razvojno neosmišljenim transferom inostrane tehnologije. Iz toga je proistekla velika tehnološka razjedinjenost preduzeća i čitavih proizvodnih kompleksa, kao jedna od bitnih smetnji ekonomske integracije privrede. Zaostajanje u tehničkom razvoju osuđuje zemlju na tehnološku stagnaciju koja, u stvarnosti sadašnjih brzih tehnoloških promena u svetu, znači realni hod unazad. I pored značajnih ulaganja, Jugoslavija je ostala na začelju savremenog tehničkog razvoja Evrope, pa se u toj okolnosti krije potencijalna opasnost njenog ispadanja iz orbite savremenog naučno-tehničkog progressa.

Realnost talkvog toka stvari valja videti u činjenici da se naš naučno-istraživački sistem nalazi u evidentnoj krizi. Kriza se ogleda u slaboj materijalnoj osnovi sistema, rasparčanosti naučne delatnosti, odsustvu nužne koncentracije sredstava i snage na odgovarajuće istraživačko-strateške prioritete, jednom rečju, u nepostojanju kritične mase kadrova, sredstava i drugih komponenata bit-

nih za svaku oblast naučno-istraživačkog rada. Vrhunac svega čini nedostatak jedinstvene strategije ekonomskog razvoja i jedinstvene tehnološke politike na nivou zemlje kao celine. Glavno objašnjenje za takvo stanje u ovoj fundamentalnoj oblasti ekonomskog i društvenog razvoja nalazi se u tome što nauka i znanje nemaju još uvek u nas društveni tretman eminentno proizvodne snage i najvažnijeg razvojnog i ekonomskog resursa. Odavno je uočeno da zemlja koja zapostavlja razvoj sopstvene nauke i tehnike, dugoročno sama sebe osuđuje na društveni i ekonomski regres.

Ovaj zatvoreni krug problema, iz koga se već godinama ne nalaze prava rešenja, ima svoje najdublje korene u poznatim slabostima razvojne politike i datog privrednog sistema, a naročito i još više, u suštinskim nedostacima vladajućeg političkog sistema, pa i čitave društvene organizacije. Pored objektivnih ekonomskih ograničenja koja nisu mala (zastarela i disproporcionalna struktura privrede, oskudna domaća akumulacija, veliki teret inostranog duga, nedovoljno razvijena naučno-istraživačka baza, itd.), problemi sa područja organizacije i funkcionisanja privrednog i političkog sistema i sistema društvene organizacije uopšte, predstavljaju najveće i dosad neprevaziđene prepreke ekonomskom razvoju i društvenom progresu.

U okviru postojećeg privrednog sistema potkopana je, u velikoj meri, uloga dve osnovne institucije, dva osnovna mehanizma za upravljanje i regulisanje privrednog razvoja. Današnje stanje u tom pogledu karakterisano je činjenicom da ni plan ni tržište ne funkcionišu na pravi i zadovoljavajući način. Uticaj društvenog planiranja i makroekonomske koordinacije redukovano je do zabrinjavajućih razmera, njihovo se efektivno dejstvo u ekonomskom životu praktično i ne oseća, te se s pravom može govoriti o raspadanju planske funkcije društva. Umanjena je, u opasnoj meri, i regulišuća i samoregulišuća uloga tržišta, a administrativno sputavanje tržišnih snaga prigušilo je preduzimačku funkciju i svaku slobodniju inicijativu ekonomskih subjekata. Sistemskim rešenjima prouzrokovana insuficijencija obe ove temeljne institucije, bez kojih se ne može zamisliti normalna organizacija savremenog ekonomskog života, dovela je u pitanje i samu mogućnost praktičnog funkcionisanja privrede.

Slabosti privrednog sistema pokazuju se kako u brojnim institucionalnim prazninama, tako i u pogrešnim strateškim rešenjima, čime su tangirana tako bitna područja kao što je oblast raspodele, formiranja i upotrebe akumulacije, oblast mobilnosti proizvodnih činilaca, sistem cena, kreditno-monetarna i fiskalna politika itd. Suočeni smo danas sa činjenicom da gotovo nijedno značajnije rešenje iz domena privrednog sistema nije izdržalo probu vremena i prakse. Slabosti privrednog sistema osobito su izražene u pogrešnom, neekonomskom vrednovanju osnovnih činilaca proizvodnje, iz čega proističu pogrešni sistemski signali koji ekonomske subjekte upućuju na donošenje društveno neracionalnih odluka, naročito onih

o investicijama kojima se dugoročno oblikuje proizvodna struktura privrede.

Međutim, najteži problemi vezani su sa rapidnom dezintegracijom jugoslovenske privrede. Nadvladao je ekonomski separatizam i autarkični razvoj, kao posledica stvaranja relativno zatvorenih nacionalnih (republičkih i pokrajinskih) ekonomija. Jugoslavija je postala primer loše artikulacije delova u ekonomsku celinu. Ona nije našla način kako da princip relativne autonomije delova pomiri i uskladi s principom njihove koordinacije u okviru jedinstvene celine. Posledice su morale biti pogubne za ceo ekonomski sistem: tržišta su lokalizovana, delovi među sobom malo i slabo komuniciraju, jača partikularizam relativno zatvorenih regija, a efekti međusobnog zračenja i komplementarnosti jedva se osećaju.

Nasuprot očekivanjima, provedena decentralizacija upravljanja nije dovela do slabljenja uloge države, već je ta uloga ojačala u republikama i pokrajinama. Stvoreno je osam privrednih područja sa nacionalnim ekonomijama. Time je nedopustivo oslabljena koordinirajuća funkcija federacije i potkopana mogućnost vođenja jedinstvene razvojne i ekonomske politike. Razbijeno je jedinstvo jugoslovenskog ekonomskog prostora i jedinstvo jugoslovenskog tržišta. Usitnjavanje društvenih celina dovelo je do usitnjavanja društvene akumulacije i njene imobilizacije u granskom i teritorijalnom merilu. Osujećena je time mogućnost samoupravne koncentracije sredstava i usredsređivanja proizvodnih resursa na najznačajnije polove razvoja, prouzrokujući rigidnost celog proizvodnog sistema. I sve se to dešava onda kad je veća teritorijalna i granska mobilnost svih proizvodnih činilaca toliko potrebna da bi se smanjivao rastući tehnološki jaz koji nas deli od razvijenog sveta.

Na teritorijalnu i gransku dezintegraciju privrede nadovezuje se atomizacija postojećih preduzeća putem stvaranja patuljastih osnovnih organizacija udruženog rada. Toj atomizaciji nisu izbegli ni veliki proizvodno-tehnološki sistemi koji normalno čine okosnicu ekonomske integracije. Ova dva najizrazitija vida ekonomske dezintegracije odvušla su jugoslovensku privredu gotovo dva veka unazad, nasuprot savremenoj sveopštoj tendenciji ka nadnacionalnim integracijama i stvaranju velikih proizvodnih jedinica i proizvodnih sistema.

Globalni zaključak što se iz napred rečenog nameće o jugoslovenskoj privredi, bio bi sledeći: u nas već dugo traje onaj opasni vremenski vakuum, u kome se stari sistem privređivanja nalazi u dubokoj krizi, otkazujući na svim bitnim područjima ekonomskog života, a novog sistema nema niti je njegova pojava skoro na vidiku.

Razjedinjenost i fragmentacija jugoslovenske privrede duguje se, u konačnoj instanci, našem političkom sistemu čiji se suštinski nedostaci iskazuju na delu u jednom dužem vremenskom razdoblju. Politički sistem je stvorio pravne i ideološke osnove za nastanak nacionalnih ekonomija, naglašavajući u krupnom planu princip ekonomske suverenosti republika i pokrajina. Na toj osnovi razvio se

lokalni, regionalni i nacionalni egoizam i sve snažnije suprotstavljanje delova celini. Suprotstavljanje ide dotle da dovodi u krizu ceo društveni sistem, zbog čega se ovaj našao u nekoj vrsti permanentne paralize odlučivanja, nesposoban da blagovremeno reaguje na promene i zahteve vremena. Ova relativna inertnost sistema postaje nepodnošljiva u vremenu ubrzanih tehnoloških i drugih promena koje postavljaju tako visoke zahteve organizaciji ekonomskog i društvenog života. Držanje koraka s vremenom pretpostavlja veliku pokretljivost svih društvenih institucija, brzi protok ideja i jednu racionalnost višeg reda, a pre svega pravovremenost reagovanja i odlučivanja. To su upravo odlike koje danas u najvećoj meri nedostaju našem društveno-ekonomskom sistemu.

Slabosti političkog sistema izbijaju naročito na videlo zbog vladajućeg političkog monopola, u kome su nosioci politike oslobođeni javne i političke odgovornosti. Zahvaljujući tom monopolu, obrazovala se politička elita vlasti, čvrsto vezana za postojeći sistem i nespreмна da prihvata bilo kakve značajnije inovacije starog sistema. Ona se, po prirodi svoga položaja, opredeljuje za status kvo, namećući jednovremeno dominaciju politike nad ekonomijom i politički voluntarizam kao vladajući način odlučivanja. Namesto saveznog etatizma dobili smo mnogo opasnije republičke i pokrajinske etatizme, čije se delovanje teško kontroliše a još teže suzbija. Obuzeti kratkoročnim i partikularističkim interesima nosioci javne politike kao da ne primećuju bitne svetske procese, odlučujuće i za našu budućnost. Na vidljivoj strani naše realnosti to se ispoljava kao jedan oblik političkog daltonizma, kao svesno ili nesvesno prenebregavanje naše i svetske realnosti, što jugoslovensko društvo odvodi ustranu od svega onog što je tako značajno i suštinsko u razvoju savremene civilizacije sveta.

Na početku ovog našeg rada istakli smo tri osnovne pretpostavke za uspešan razvoj društva i društvenih proizvodnih snaga. Nužno je ponoviti ih i na ovom mestu, a to su: postojanje fleksibilnih političkih i ekonomskih institucija, sposobnih za brzo i adekvatno prilagođavanje promenama i zahtevima vremena; uspostavljanje jake naučno-istraživačke baze koja omogućava razvoj domaće nauke i tehnike i racionalan transfer inostranih znanja i tehnika; i najzad, postojanje dugoročne razvojne strategije i unapred definisanih žarišnih tačaka (polova) razvoja, sa sklopom globalnih društvenih sredstava i ekonomski pokretljivih mehanizama za njihovo ostvarenje.

Ocenjujući u tom pogledu našu sadašnju situaciju, možemo samo konstatovati da nijedna od tih pretpostavki nije u nas na zadovoljavajući način ostvarena. U tome su i bitne uzroci naše svekolike krize čiji je rasplet teško sagledati iz današnje perspektive. Ta krajnje ranjiva situacija preti nam daljim zaostajanjem i produženom stagnacijom kao najmanje poželjnom alternativom.

Prof. Nikola ČOBELJIĆ

NEW PROBLEMS AND NEW APPROACHES TO
ECONOMIC DEVELOPMENT
(Summary)

The paper deals with the distinguished features of the present-day progress in science and techniques, with new problems of the present-day economy as well as with new theoretical approaches to economic development brought about by the development of numerous new technologies, which by working cumulatively change the economy and modify greatly present-day international economic relations.

The development of new scientific disciplines, such as molecular biology and non-linear thermodynamics, the systems theory and cybernetics, offer new inspirations and new instruments of analysis to the theory of economic development. It is thanks to them that human variables can be considered in addition to the traditional ones — the price and quantity. These human variables have to do with historical events, with the behaviour of subjects involved in them and with their interrelations. These new scientific ideas and scientific discoveries affect all aspects of economic thought, the theory of motivation, the concept of the optimum and economic rationality, the relationship between statics and dynamics.

The traditional economic thought and traditional theory of economic growth have been criticized for focusing too heavily on material, quantitative growth and for distorting the integrity of goals of the society, neglecting thereby the non-material needs of people. Since economic growth is based more and more on knowledge and innovations, it focuses more and more on the man's many-sided development, on his creative power, on the philosophy of human action as distinct from the concept of altogether spontaneous and automatic economic processes. This task must be observed especially when goals and long-term strands of development are set, when the system of economic stimuli is built, when management parameters are set, which direct and control development processes and economic events. This is why parallel with the heavier emphasis which is placed on the human factor there develop new chances of making the economic development more humane.

The last part of the paper contains an analysis of the Yugoslav situation. The author deals with the question whether the Yugoslav economic system has been adjusted to requirements set by the new revolution in science and techniques. The central idea is that the Yugoslav economic system must be changed thoroughly. Namely, it is out of date and derives from an early phase on extensive industrialization, offering no more potentialities for an accelerated economic growth.

